
Nordiske Udkast

Tidsskrift for kritisk samfundsforskning – Årgang 52, nr. 1

Situeret psykologi som triangulering.

At forstå det subjektive, det intersubjektive og det objektive som samhörig.

Bo Allesøe

Aalborg Universitet,

Institut for Kommunikation og Psykologi

Resume

Denne artikel vil forsøge at præsentere en ramme til at forstå sammenhængen mellem situationer og det psykologiske som baseret på en grundlæggende relation mellem det subjektive, intersubjektive og det objektive. Grunden til dette er, at der har været tendenser i psykologien til at fremhæve en af delene i denne triangulering på bekostning af de andre. Artiklen vil i stedet argumentere for, at man bør forstå de tre elementer som en dynamisk relation der i praksis danner baggrund for enhver psykologisk relevant situation, og det er først på denne baggrund det giver mening at fremhæve et af de her elementer. Argumentet vil forløbe i tre skridt. Først vil jeg genbesøge Harré og Secords kritik af deres samtids eksperimentelle psykologier og deres argument for at forstå begrebslighed som prægende situationer, der er psykologisk relevante. Denne begrebslighed vil blive forsøgt beskrevet nærmere gennem Tomasellos beskrivelse af børns kognitive udvikling. Pointen er, at der meget tidligt allerede ligger rudimenter der kan indikere psykologiske situationer som involverende grader af subjektive, intersubjektive og objektive elementer. Dette vil i sidste skridt bane vejen for en teoretisk skitsering af, ved hjælp af den amerikanske filosof Donald Davidson, hvordan de tre elementer alle er i spil, når vi forsøger at forstå det psykologisk relevante i en given situation.

Nøgleord:

Subjektiv, intersubjektiv, objektiv, triangulering, Michael Tomasello, Donald Davidson

Introduktion

Lad os starte med at citere fra Lave om udfordringen med at etablere en socialpsykologi der forlader sig mindre på at forstå det sociale som noget der kan studeres i laboratoriet, men snarere relaterer sig til hverdagen eller det ordinære.

The problem is to invent what has recently been nicknamed “outdoor psychology” ... The conclusion: that contemporary theorizing about social practice offers a means of exit from a theoretical perspective that depends upon a claustrophobic view of cognition from inside the laboratory and school. The project is a “social anthropology of cognition” rather than a “psychology” because there is reason to suspect that what we call cognition is in fact a complex social phenomenon (Lave, 1988, s. 1).

Bidragene i dette nummer vidner i udpræget grad om en enighed i denne betragtning. Alligevel kan man lidt udfordrende spørge, hvad det har gjort, at der har været så mange forsøg, fra Hutchins ”vilde kognition” til Harré’s anden kognitive revolution, på at tage psykologien udenfor? For som Sloterdijk siger det et sted i hans *Sfæretologi*, så er enhver træden udenfor, en samtidig træden ind i. Det kan betyde, at man skal være opmærksom på, at det at erstatte et perspektiv med et andet (inde fra laboratoriet eller skolen og ud i hverdagen) bør ledsages af en forståelse af, at det nye perspektiv også kommer med sine begrænsninger. Men hvad indebærer det?

I første omgang at et fokus på at gøre det kognitive socialt, også kan have sine ’blinde pletter’. Måske i form af at overse eller underbetone, at der både er personliggjorte såvel som materielle aspekter som bidrager til det kognitive. Sat lidt på spidsen, så kan der være en fare for, at det personlige eller individuelle udgrænses, at der, ofte fra et sociologisk orienteret perspektiv, ses bort fra det individuelt særegne til fordel for et eksklusivt fokus på institutionelle og sociale sammenhænge, og hvis det personlige som begreb optræder, er det ofte underlagt en overordnet sociologisk forståelse, som for eksempel resultatet af en socialiseringsproces. Omvendt udgrænser objektiviserende og scientistiske forståelser ofte de subjektive og intersubjektive betingelser for at forstå mennesket som et kognitivt væsen. Og hvis man tilnærmer sig disse betingelser, så reduceres de ofte til at være epifænomener i forhold til de mere objektive materielle betingelsers lovmæssigheder.

Indrømmet, det her er jo at male med den store pensel. Men det indikerer alligevel, at der er et grundlæggende arbejde med at forstå, hvordan de her ting hænger sammen – altså hvordan forskellige grundlæggende perspektiver, måske mellem det personlige, det sociale og det materielle, både har en tendens til at udelukke men også muliggøre

hinanden. De udelukker ved ofte ikke at anerkende de andre perspektiver, for i stedet at reducere disse til et enkelt perspektiv som antydnet ovenfor. Men omvendt muliggør de måske også hinanden. Specielt hvis man ser det gennem en ikke-reduktionistisk forståelse, der forsøger at forstå deres særegenheder og relationelle forbindelser på samme tid. Målet for denne artikel er at argumentere for det sidste; at hvis vi skal forstå en psykologi som situeret og situationer i et psykologisk skær, så er der behov for ikke at reducere perspektiver omkring det subjektive, intersubjektive og det objektive til hinanden. I stedet skal vi forstå disse som i udgangspunktet relateret, og først på denne baggrund kan det give mening at fremhæve et eller flere aspekter - det personlige, det sociale eller det objektivt faktuelle - af en situations psykologiske karakter.

Det ovenstående indikerer, at en situeret psykologi forstår situationer som involverende subjektive, intersubjektive såvel som objektive aspekter. Jeg vil i det følgende gøre et første forsøg, på at ekspliciteret et begreb om en situeret psykologi der kan rumme situationer som involverende disse aspekter. Artiklen vil dog argumentere for, at de her relationer skal forstås, ikke bare som det at de er relaterede, men i en stærkere forstand som indbyrdes forbundne. For at sige det lidt forsimplet, så etableres en personlig forståelse (det subjektive) af noget (det objektive) altid gennem en kollektiv relation (det intersubjektive). Jeg vil i det følgende præsentere en måde at forstå dette på, nemlig ved hjælp af begrebet triangulering. Triangulering forstås her som en dynamisk relation der sker internt i situationer, hvor et subjekt, en person med sin historie, interagerer/kommunikerer med et andet subjekt, og samtidigt forholder sig til 'noget' objektivt eller faktuel. Det andet subjekt kan bestå af en enkelt person, men også en gruppe af mennesker, og forholdet mellem det første og det andet subjekt, det intersubjektive, skal forstås som en kulturel relation, hvor erfaringer og normer udtrykkes. Det objektive skal, i en Strawsonsk forstand (Strawson, 1959), forstås som indeholdende materielle og/eller sociale træk (features) i en så tilstrækkelig grad, at de to subjekter kan siges at forholde sig til det samme, men på hver sin person-givne måde. Det dynamiske kommer til udtryk ved, at de to subjekter gennem en forholden sig til det objektive, samtidig kan forholde sig til hinandens forståelse af dette. Og omvendt, at en forholden sig til hinandens forståelser samtidig indebærer en forholden sig til det objektive som det forståelsen også retter sig imod.

Formålet med artiklen er at ekspliciteret, hvordan de tre led i trianguleringen er indbyrdes forbundne på den måde, at en betoning af et af leddene i den triangulære relation kan risikere at blokere forståelsen for den interne sammenhæng der er til de andre led. Ekspliciteringen er dermed ment som et forsøg på at etablere en kontekst- eller

situations-sensibilitet, der kan give en *reminder* omkring de tre leds forbundethed i de hverdagssituationer vi forsøger at forstå psykologisk. Da teorier om det situerede psykologiske ofte tager udgangspunkt i denne hverdagsforståelse, er det samtidig en spørgen til disse teories adækvathed i forhold til denne forståelse. Er de fyldestgørende (ikke at forveksle med udtømmende) i deres beskrivelser, og fanger de afgørende nuancer?

Men en sådan kontekstualisering af psykologiske processer kan samtidigt potentielt åbne op for, at mere og mere fra konteksten kan inddrages og rammerne for konteksten dermed kontinuerligt kan udvides. Det er derfor i udgangspunktet nødvendigt at arbejde med et kontekstbegreb der kan imødekomme dette. I denne artikel forstås kontekst ikke som noget, hvor rammerne for det kan udstikkes *a priori*. I stedet er det noget der konkret etableres i den dynamiske relation mellem de tre led. En sådan konkret relation kan måske sammenlignes med von Uexkülls *umwelt* begreb (Uexküll, 1957) eller det mere nutidige 'niche-begreb' (Christensen, 2023), der begge knytter sig specifikt til menneskets måde(r), både teoretisk og praktisk, at være subjektivt, intersubjektivt og objektivt til stede i en verden. En verden der dog indeholder meget mere end det, mennesket gør det til.

Hvad menes der så med situeret psykologi her? Umiddelbart kan man måske forbinde det med tre forskellige betydninger. For det første, et forsøg på at forstå psykologien historisk som en situeret disciplin, hvor begreber, metoder og teorier opstår og udvikler sig på baggrund af historiske omstændigheder (se artiklen af Birk, Mathiesen, Kirkegaard og Christensen i dette nummer). For det andet, som en spørgen til, hvad situationen er i psykologien lige nu, dvs. hvilke tematikker præger den, hvilke forskydninger sker der mellem dens forskellige grene, og hvordan er den institutionelt forankret. For det tredje, og ud fra det ovenstående, det primære udgangspunkt for denne artikel, kan man søge at forstå psykologiske processer som situerede og spørge, hvad det betyder i en teoretisk ekspliciterende forstand.

Artiklen vil forløbe i tre skridt. Først vil jeg tage fat i Harré og Secords bog – hvad vi nok i dag vil kalde en klassiker – *The Explanation of Social Behaviour* og bruge deres kritik af den eksperimentelle psykologi som optakt. En væsentlig pointe her er, at en social psykologi – som en "outdoor psykologi" hos Lave – må forsøge at forstå vores begrebslighed som en central del af situationer der er psykologisk relevante. Harré og Secord's eget bud på dette er lidt utidssvarende. Jeg vil derfor åbne op for at forstå dette i de næste to skridt. Det andet skridt vil pege på, at der allerede i vores kognitive udvikling ligger rudimenter der kan indikere psykologiske situationer som involverende grader af subjektive, intersubjektive og objektive elementer. Jeg vil her bruge

Tomasello's forståelse af børns kognitive udvikling som et væsentligt led i at forstå dette. Tomasellos overvejende kulturpsykologiske position er blevet kritiseret af 'innatisterne' (primært folk der følger Chomsky som Fodor, Hauser osv.) for ikke at tage muligheden for medfødte kognitive strukturer alvorligt. Denne debat vil ikke blive berørt her. Ikke fordi den ikke er vigtig, snarere fordi den i første omgang ikke er relevant for artiklens pointe. Og det leder til det tredje og sidste skridt. Hvis vi accepterer Tomasellos forståelse af, hvordan den første kognitive udvikling er med til at præge rammerne for den efterfølgende og modne psykologi, hvordan skal vi så forstå dette i en mere generel forstand? Her vil jeg inddrage nogle punkter taget dels fra den amerikanske filosof John Haugeland, og dels fra Donald Davidsons overvejelser om forholdet mellem det subjektive, intersubjektive og det objektive. Artiklens ærinde er derfor primært teoretisk diskuterende og tentativ, men vil også forsøge at inddrage korte konkrete eksempler.

Harré og Secord: exit laboratorium

Harré og Secords moderne klassiker om socialpsykologi (Harré & Secord, 1972) indeholder en række indsigter, der er værd at diskutere, også i den samtidige teoretiske psykologi. Her vil to punkter blive fremhævet. For det første, deres overvejelser omkring de "modeller" for mennesket, som psykologiske undersøgelser baseres på. For det andet, og i forlængelse af det første, deres overvejelser omkring de begreber vi bruger til at beskrive menneskets psykologi med.

Harré og Secord beskriver, hvad de mener er tre problematiske forudsætninger i den eksperimentelle psykologi anno 1972 (Laves laboratoriepsykologi i citatet ovenfor), og forsøger samtidigt at erstatte denne med en ny forståelse af psykologi. Disse forudsætninger er:

“...a mechanistic model of man, a Humean conception of cause that places stress on external stimuli, and a related methodology based upon the logical and epistemological theories of logical positivism.” (1972, s. 29).

Ydermere var man overbevist om, at jo mere psykologien tilpassede sig disse ideer, dets mere blev den betragtet som en "rigtig" videnskab, så psykologien blev her modelleret på et positivistisk videnskabsideal.

Ikke ulig mere nutidige forståelser af psykologi som for eksempel mange neurovidenskabelige (se f.eks. Hacker & Bennett, 2003) er det her et eksempel på en reduktionisme – at man reducerer mennesket ved at forstå det gennem en mekanistisk

forståelse. Hermed udelukkes normativitet som en betydningsfuld faktor i etableringen af en psykologisk forståelse, og man opløfter ideen om en “neutral observatør” til den dominerende videnskabelige attitude, og betragter kvalitative studier som ikke-videnskabelige. For Harré og Secord indebærer denne mekanistiske forståelse af mennesket, at:

“...subjects as mechanism that, like less complex physical objects, respond to the push and pull of forces exerted by the experimenter or the environment” (Harré & Secord, 1972, s. 30-31).

Mennesker ses her som objekter der er passive og påvirkes af omgivelserne. Og denne påvirkning, *push og pull* i citatet, er hvor det Humeske årsagsbegreb kommer ind. (Kausalitet forstås her helt enkelt som regulariteten i, at en begivenhed følger efter en anden):

“Hume thought of causation as essentially a statistical relation between independent events, analysable in terms of the constant conjunction of pairs of events, one of each kind, under varying conditions and circumstances” (Harré & Secord 1972, s. 31).

Ideen bag var, at alle psykologiske faktorer dermed kunne forklares som forårsaget af særlige begivenheder, og opgaven bestod så i at finde disse. Perceptioner, begær, motiver osv., kunne dermed forklares gennem den forudgående årsag til dem, og som Harré og Secord hævder, så var dette et “...picture of the human actor as a helpless spectator carried along on the flood tide of physical causes.” (1972, s. 32). Til opgaven med at finde de her årsager, var en særlig metode selvfølgelig påkrævet.

De to ovenstående ideer giver nogle ontologiske og epistemologiske begrænsninger på hvilken slags metode(r) der vil være passende: den skal forstå mennesker i en mekanistisk forstand og tilvejebringe viden ved at forklare, hvordan folks reaktioner er resultater af forudgående årsager. En første forståelse af denne metode implicerede derfor, for Harré og Secord, en analyse af psykologiske fænomener ved at opdele dem i “... dependent and independent variables, and the investigation then consist in the manipulation of the independent variable and the observation and correlation of the subsequent changes in the dependent variable or variables” (1972, s. 30). I Harré og Secords forståelse var denne metode baseret på en logisk positivistisk metafysik, og det kom primært til udtryk i det meningskriterie man knyttede til det videnskabelige sprog:

“This amounted to the idea that the meaning of the terms appearing in science is given by the way the statements in which they figure could be verified. Ordinary language was viewed as unfit for scientific use, and attempts were made to develop systems of concepts, satisfying these principles, that would be appropriate for science.” (1972, s. 32)

Det logisk-positivistiske ideal-sprog bestod, forestillede man sig, af termer der svarede til observerede kendsgerninger, og hvor observationsdelen var baseret på en empiristisk orienteret sansedata epistemologi. Kendsgerninger skulle derfor beskrives via et sprog der kunne verificeres, og dette sprog kunne ikke bestå af vores hverdags-sprog, fordi det er upræcist og tvetydigt, og derfor ikke operationaliserbart.

De tre karakteristika præsenteret ovenfor har selvfølgelig været udsat for en hel del kritik. Jeg vil her pege på et par punkter, dels et fra Harré og Secord, og dels en konsekvens af deres kritik. Harré og Secords kritik var, at den ovenstående forståelse af menneskets psykologi udtrykker et overdrevent fokus på empiriske data fremfor at forstå sprogligheden gennem hvilken kendsgerninger og viden der udtrykkes, dvs. vigtigheden af at reflektere over betydningen af de begreber vi bruger. Som en følge af verifikations- og operationaliseringskriteriet ovenfor, blev sprogbrug primært betragtet som et rent organisatorisk værktøj. Men,

“...the fact is that operations can never be a substitute for the concepts to which they are related. They can relate to them only in some specified fashion that leaves the one conceptually independent of the other.” (Harré & Secord, 1972, s. 36-37)

Man kan derfor karakterisere et udgangspunkt som det ovenstående, der ikke inddrager en mere omfattende forståelse af vores begrebslighed, som naivt. For at mene, at begrebers betydning kan forstås udelukkende gennem deres operationalisering, er at miskende den betydning som begrebers relationer til andre begreber og de forskellige situationer hvori de bruges har.

Fra en mekanistisk model af mennesket til mennesket som aktivt og engagerende

Ikke overraskende er den mekanistiske model for Harré og Secord ikke det hele der er at sige. Ingen vil benægte at denne model, eller en modificeret udgave, kan bruges til at beskrive, hvad der sker med mennesker i visse tilfælde:

“...like when things happen to a person, which are not part of his ongoing, self-determined pattern of actions” (1972, s. 39).

At påpege et mønster af selv-bestemte handlinger er selvfølgelig en måde at hævde, at mennesker ikke primært er passive men aktive agenter i deres egne og andres liv. Ting sker ikke bare med os, vi sørger også for at ting sker for os. Ting betyder noget for os, de er signifikante, giver mening og finder sted i en social såvel som en naturlig/kausalt kontekst. Hvad vi gør, er derfor "...inextricably bound up with the nature and limits of language and with the fabric of society." (1972, s. 39). Den begrebslige naivitet ovenfor bliver derfor karakteriseret af Harré og Secord som en forståelse af handlinger som reaktioner, som responser på givne stimuli, og *ikke* som de burde, nemlig som intentionelle. Det vil sige, handlinger som udtryk for en aktiv bestræbelse på i forskellige meningsfulde sammenhænge at udføre noget, og hvor overvejelser om handlingers korrekthed eller forkert bliver vigtige. De to forfattere beder os, for eksempel, om at sammenligne de følgende to sætninger, "Hans arm strakte sig ud ad vinduet", og "Han signalerede, at han vil dreje til venstre". Den første beskriver hvad der kan synes som en regulær bevægelse, den sidste gør den samme bevægelse til en handling:

"...when we describe actions in terms of movements, we lose the real significance of the action as part of human social life." (1972, s. 39).

Pointen er ikke, at vi ikke kan forestille os en situation hvor den første sætning også vil give mening. Pointen er snarere, at man afskærer sig fra en række relevante forståelser, hvis man mener at den første, eller en lignende beskrivelse, kan fungere som en neutral beskrivelse der fanger essensen af, hvad det vil sige at række armen ud ad et bilvindue.

Så at beskrive og forstå betydningen af en handling, er at relatere den til den situation hvori handlingen sker, såvel som at sammenligne med andre situationer, hvor den samme slags handling sker. På den måde kan vi, for eksempel, se at der er forskel på at græde ved en begravelse og ved tandlægen, og betydningen af at græde er afhængig af andre begreber (f.eks. tandpine, sorg) som del af det særegne ved situationen. Så naiviteten i den mekanistiske forståelse ovenfor indebærer en "...failure to appreciate the immense complexity of the concepts involved..." (Harré & Secord 1972, s. 45), og for at favne den her omfattende kompleksitet, bør vi relatere det til hverdags sproget, eller bedre, hvordan betydningsdannelse sker i hverdagen. Og det skal her forstås som omfavnende brugen af sprog - fra vokaliseret til gestikuleret - på tværs af de praksisser mennesker indgår i. Både som det udtrykkes i hverdagen blandt atomfysikere og plejepersonale på hospitaler, såvel som i dagligdagssituationer som at handle ind eller køre med bus. Dette vil give os en måde at forstå de psykologiske processer

vi ønsker at beskrive og analysere, og dermed en platform for at udvikle vores begreber og teorier¹ (se også Christensen 2023a).

Hvad er så de(n) opsummerende pointer eller pointe her? For det første, så er et fokus på meningsdannelse eller begrebsbrug i hverdagen en måde at tage forskningen ud af laboratoriet og forstå forskellige situationers betydning for psykologiske processer. Desuden ligger der implicit i Harré- og Secords kritik af det Hume'ske menneskesyn, at vi skal se på mennesket som en helhed forbundet med både kausale og normative betingelser; der er et fokus på konkret meningsdannelse gennem sprog i brug; og endelig at situationer ikke skal forstås som enkeltpersoners handlinger, men som sat i en kontekst hvor disse handlinger forstås af andre, og dermed en kontekst, hvor det sociale såvel som det materielle udgør afgørende betingelser for at forstå handlinger.

For det andet, indebærer en underkendelse af betydningsdannelse i hverdagen en manglende anerkendelse af de naturhistoriske betingelser, der er med til at skabe forudsætningerne for at denne betydningsdannelse i det hele taget kan ske. Psykologiske processer og forståelsen af dem er bundet op på kognitive, emotionelle og fysiske interaktioner mellem personer, f.eks. børn og forældre, og på situationer der i en basal forstand involverer en mangfoldighed af materialitet fra bolde og bleer, til dyr og kroppe. Og interaktionen der foregår i de her relationer, mellem mennesker og til en omverden, er afgørende for at forstå betydningsdannelse som proces i kraft af både et diakront og synkront niveau. Diakront som noget der udvikler og ossificerer sig over tid gennem materielt forankrede sociokulturelle praksisser, der spænder fra relationsdannelse gennem institutioner som familien eller børnehaven, til dannelse af relationer for nationale og kulturelle tilhørsforhold. Og synkront som en forståelse af, at dette til enhver tid involverer en transaktion mellem (en situations) subjektive, intersubjektive og objektive forudsætninger.

Harré og Secords overvejelser indikerer derfor, i min tolkning, at et fokus på psykologiske processer som situerede, bærer præg af at være en *transaktionel relationisme*: det er gennem eller på baggrund af personers interaktion med den materielle omverden og hinanden, at vi kan give mening til subjektive, intersubjektive og objektive aspekter af en given psykologisk situation. De næste afsnit vil forsøge at aftegne nogle

---

¹ Dette er ikke et argument for en eller anden form for naive common-sense realisme. Det er snarere, som Hacker hævder, "...a matter of clarifying the conceptual connections between certain scientific descriptions and explanations of phenomena and the description of the data explained, hence a matter for philosophical investigation and argument" (Hacker, 1996, s.238). Hackers pointe er, at på denne baggrund er det ikke åbenlyst at et videnskabeligt perspektiv på verden er kohærent, og hvis den er, er den så inkompatibel med vores hverdags beskrivelser?

af forudsætningerne for denne relationisme. Dels ved at pege på Tomasellos overvejelser om udviklingen af den menneskelige kognition, hvor overgangen fra en dyadiske til en triadisk fase i børns kognitive udvikling, allerede indeholder rudimenter til udviklingen af subjektive, objektive og intersubjektive relationer. Dels gennem en tolkning af Davidsons teori om triangulering, der kan siges at give en generel ramme til at forstå dette.

Tomasello: trianguleringens spæde begyndelse

Den amerikanske udviklingspsykolog Tomasello har gennem længere tid bidraget til forståelsen af menneskets kognitive udvikling samt sprogtilegnelse. Fokus her vil være på hans tidlige studier (Carpenter et al., 1998; Tomasello, 1999) som på mange måder kan siges at bygge videre på Vygotskij, Bruner og Piagets grundlæggende studier af børns udvikling, og specielt i forståelsen af objekt-permanens og intentionel adfærd. Pointen jeg vil drage frem her er, at Tomasello og kollegers arbejde indikerer, at vores common sense forståelse af omverdenen, den hverdagsforståelse vi refererede til i sidste afsnit, inklusiv en basal social-psykologisk og sproglig forståelse af andre mennesker, etableres rudimentært i en meget tidlig alder. Dette er et komplekst og detaljeret område, og det følgende er derfor holdt på et overordnet niveau².

Fra dyadiske til triangulære relationer

Tomasello og kolleger har gennem en række studier peget på nogle helt afgørende punkter i den kognitive udvikling hos børn. Disse studier viser, at udviklingen i forståelsen af sociale relationer, af en basal form for subjektivitet, samt omgivelsernes objekt karakter, formes rudimentært meget tidligt og i intern relation til hinanden. Dette indikerer, at en forståelse af relationen mellem subjektive, intersubjektive og objektive aspekter af vores interaktion med omverdenen bliver en del af vores hverdagsforståelse som udgangspunkt, og er med til at præge de psykologiske processers situerede karakter.

---

² Et punkt jeg ikke vil tage op her er, i hvilket omfang Tomasellos forståelse af børns udvikling er forpligtet på en theory of mind. Grunden til dette punkt er relevant er, at en theory of mind måske ikke konsekvent har taget springet til den anden kognitive revolution i Harré's forstand og dermed kan synes inkongruent i forbindelse med Harré og Secords rammeværk. Jeg mener ikke at Tomasellos beskrivelse af den kognitive udvikling nødvendiggør en ide om theory of mind, men vil ikke specifikt argumentere for det her. Jeg vil kun notere mig at i Tomasellos seneste arbejde – med etableringen af hvad han kalder en neo-Vygotskiansk forståelse – er han kritisk overfor den individ-orientering som en theory of mind måske forudsætter, og fokuserer mere på den sociale baggrund i form af kollektiv eller delt intentionalitet (Tomasello, 2021, s. 84-85).

Omkring 9 måneders alderen, hævder Tomasello, sker der et skift fra et dyadisk til et triadisk forhold, i barnets relation til verden. Dog viser allerede spædbarnet tegn på, at det kan se og genkende personer som anderledes end bare fysiske objekter og dermed udtrykker en basal social forståelse. Spædbørn indgår for eksempel i proto-konversationer med omsorgspersoner, dvs. sociale interaktioner mellem for eksempel forældre og barn, hvor der etableres en reciprok opmærksomhed, gennem blikke, berøringer og enkle verbale udtryk, der tilsammen udtrykker en form for delt forståelse. En del af dette er også, at spædbarnet imiterer forældre og andres bevægelser, og specielt bevægelser udført af hovedet og med munden. Iflg. Tomasello (1999, s. 59-60) indikerer dette begyndelsen på en proces, hvor barnet identificerer sig med artsfæller. Denne identifikationsskabende samhandling og samstemning, samt begyndende forståelse for kommunikativ turtagning er, op til 9 månedersalderen, primært dyadisk:

“If people are around when they are manipulating objects, they mostly ignore them. If objects are around when they are interacting with people, they mostly ignore them” (1999, s. 62).

I den dyadiske periode af barnets udvikling ser det derfor ud til, at der etableres en rudimentær forståelse af det sociale gennem en skelnen mellem objekter og (primære omsorgs) personer, og ved at relatere til de sidste på særlige måder. Samtidig er der også en basal forståelse af de fysiske omgivelser - etableret gradvist gennem grundlæggende motoriske bevægelser og manipulation af objekter. Dette forandrer sig, ifølge Tomasello, til et mere triadisk forhold der både konsoliderer og udvikler de forhold der etableres i den dyadiske periode.

Med de 9 måneder begynder barnet at indgå i aktiviteter af delt opmærksomhed (joint attention), dvs. barnet etablerer gradvist en forståelse af personer som intentionelle agenter, hvis relationer til objekter eller til andre personer er noget barnet kan følge, påvirke og dele. Dette er en triadisk relation, siden det involverer barnets forsøg på at sammenholde de interaktioner med objekter, personer og begivenheder som opmærksomheden deles om. For Tomasello sker der her det at:

“...infants for the first time begin to flexibly and reliably look where adults are looking (gaze following), to engage with them in relatively extended bouts of social interaction mediated by an object (joint engagement), to use adults as social reference points (social referencing), and to act on objects in the way adults are acting on them (imitative learning).” (1999, s. 62)

Relateret til dette og på cirka samme tidspunkt, begynder børn også at forsøge at styre omsorgspersonernes opmærksomhed ved at bruge deiktisk gestik, som at pege på eksterne genstande. Udover at indikere denne her triadiske relation, så har disse deiktiske former for gestik også deklarative og imperative funktioner, dvs. funktioner der forsøger at gøre omsorgspersonen opmærksom på noget og få omsorgspersonen til at gøre noget. Med andre ord, etableres her også basale normative relationer mellem barn, voksen og omverden, der kan opfyldes eller ej, alt efter hvilken situation og omstændigheder gestikken kommer til udtryk i³. Vigtigt her er, at der internt til disse situerede triadiske relationer etableres en normativ forståelse hos barnet for, at der kan være forskel på det man ønsker og ønskets opfyldelse, på det man udtrykker og så hvorvidt dette er korrekt. Det vil sige, at barnet møder en materiel og social virkelighed, der i sig selv er med til at sætte en grænse for, hvad der er rigtigt og forkert, og dermed at fejltagelse er mulig. Barnets begyndende forståelse indebærer derfor en oplevelse af at kunne præge omstændighederne, men også en erfaring af ikke altid at lykkes, men at relationsdannelse kræver anstrengelse. Dette peger ydermere hen i retning af, at ved siden af en begyndende forståelse af personer som intentionelle aktører, så begynder barnet også at forstå sig selv som en intentionel aktør. Men en intentionalitet der indebærer et komplekst forhold mellem agens og patiens, dvs. både en aktiv gøren, hvor omgivelserne reagerer efter barnets intention, men også en begyndende besindelse, tålmodighed eller udholdenhed i situationer som barnet ikke har kontrol over, som når omgivelserne ikke reagerer som forventet (se Matthiesen og Cavada-Hrepichs artikel i dette nummer om dette forhold). Dette igangsætter dannelsen af en personificeret subjektivitet, en identitetsdannelse, der ligner de processer der er beskrevet hos Vygotskij eller G.H. Mead. Ifølge Tomasello så tjener denne triadiske relation som den ontogenetiske baggrund for overleveringen af den materielle og sociokulturelle virkelighed som barnet fødes ind i. Dette fordi barnet, gennem den ovenfor beskrevne triadiske og kollektive intentionalitet, introduceres til og initieres ind i en materielt baseret intersubjektiv meningsfuld virkelighed, der består af materielle og symbolske artefakter samt sociale praksisser produceret og reproduceret af intentionelle aktører i den pågældende kultur (1999, s. 1). For Tomasello er bevægelsen fra det dyadiske til det triadiske fælles for alle kulturer, mens selve bevægelsens konkrete

---

³ Barnet kan gestikulere hen i retning af en drikkekop eller måske et vindue, men også på kaffekoppen eller stearinlyset der står på bordet i nærheden af barnets kop. Den voksne tillader henholdsvis modsetter sig barnets forsøg, ved at markere og artikulere hvad barnet må og ikke må - f.eks. "ah, du peger på din kop, nu skal du få den" eller "vil du gerne have din kop, her er den". Men også "Ja, lyset er flot, men det er av av, hvis man rører det." Det sidste kan også markere kombinationen paralingvistiske (av, av) og lingvistisk elementer.

realisering afhænger af den specifikke kultur. Vi har her, hvad man måske kan sige, er en form for familielighed i den menneskelige livsforms naturhistorie.

Hvad Tomasello og kollegers studier ser ud til at indikere er, at udviklingen af en forståelse for den materielle omverden sker i en intern relation med både en forståelse af det sociale som en slags kollektiv intentionalitet, og en selvforståelse som en intenderende aktør. Igen dette er en meget rudimentær forståelse. Intet barn der har sin spæde start i en triadisk forståelse af omverdenen kan siges at kunne begrunde sine intentioner - det kræver en forståelse for et sprogs propositionelle struktur. Men den voksne kan ofte alligevel forstå, *hvorfor* barnet reagerer som det gør (er tørstig derfor gestikulerer det imod koppen). Barnets pege og den voksnes reaktion med at give koppen, markerer derfor en triangulering - en fælles forståelse og turtagningslignende samhandling, med barnet og den voksne som hver især manifesterende former for intentionalitet omkring et eksternt objekt internt til den givne situation. Så i en meget rudimentær form, har vi her en transaktionel relationisme, at former for subjektivitet, intersubjektivitet og objektivitet er sammenhængende, og udvikler sig ontogenetisk og *aktivt* men ikke gnidningsløst gennem hinanden. Det er denne sammenhæng jeg nu vil søge at forstå i en filosofisk psykologisk forstand: hvad betyder en triangulær forståelse for vores forståelse af mennesker som "minded beings". Men først vil jeg adressere en mulig forståelse af ovenstående som en simpel form for konstruktivisme.

Optakt til Davidson: Haugelands argument imod en social cartesianisme

Inden Davidsons syn på triangulering bliver præsenteret er der grund til at hæfte sig lidt ved, hvad der måske kunne være en teoretisk konsekvens af Tomasellos resultater. Der har igennem mange år været en vending (måske flere) imod mere konstruktivistiske positioner indenfor de humanistiske fag, og specielt hvordan disse er bundet op på forskellige forståelser af det intersubjektive. Dette er en vending imod et Cartesiansk udgangspunkt (se her artiklen af Birk, Mathiesen, Kierkegaard og Allesøe i dette nummer), hvor det kognitive primært ses som noget internt til individet og dermed, i udgangspunktet, som adskilt fra de socio-materielle omgivelser. Den konstruktivistiske ide er i stedet, at mennesker ikke former deres forståelse af sig selv og deres omverden i isolation, men i relation til og under indflydelse af andre mennesker samt institutionelle sammenhænge. Et klassisk eksempel her, vil være Gergens position (Gergen, 1994).

Gergen argumenterer *pace* Descartes' berømte argument om tvivlen, at det afgørende ikke er at tvivlen ikke kan tvivle om sig selv (som Descartes hævdede), men at tvivlen er et produkt af vores diskursive praksisser. Hvis vi kan kommunikere en tvivl om

visse ting, så kan vi ikke rigtig tvivle på denne kommunikation. Så Gergen omformulerer den berømte sætning der er blevet tillagt Descartes, *cogito ergo sum* - jeg tænker altså er jeg, til *communicamus ergo sum* - jeg kommunikerer, altså er jeg (1999, s. viii). Det er gennem kommunikation, at mennesker etablerer deres væren som de individer, de er. Gergens pointe er, at idet kommunikation hermed bliver et grundlag for vores værensforståelse, så indebærer dette også en grundlæggende kommunikativ interdependens individer imellem, og dermed at identitetsdannelse og social relationsdannelse er noget der både er præget af og udfoldes diskursivt. På den baggrund kan Gergen for eksempel gøre op med en individualistisk forståelse af selvet, som en funktion af kognitive strukturer, og erstatte dette med et narrativt begreb om selvet, hvor mening tilvejebringes gennem narrativt baserede sociale relationer. En konsekvens af Gergens relationisme er derfor, at vores selv-forståelse ikke er udviklet uafhængigt af andre, men netop er et resultat af en kontinuerlig deltagelse i et socialt fællesskab. Og, *per extensio*, må man formode det samme må gælde i forståelsen af omverdenen, dvs. af både artefakter og andre personer. Forståelsen af disse er også afhængige af kommunikation, for kun herigennem gives en mulighed for meningsfuldt at kunne identificere og skelne mellem forskellige personer og ting.

Gergens overordnede forståelse virker, i udgangspunktet, meget plausibel og meget lig andre teorier der betoner det intersubjektive eller det sociale som grundlag for identitetsdannelse, forståelse af selvet og omverdensforståelse. I forlængelse af diskussionen omkring eksternalisme i artiklen allerede nævnt (Birk, Mathiesen, Kierkegaard og Allesøe dette nummer) kan man dog være bekymret for, om Gergens position ikke egentlig er en udvidet internalisme. At tanken bag hans forsøg på at nå udover den Cartesianske individualisme og internalisme, ved at lægge vægt på meningsskabelsen sociale karakter ikke "...so much demolish the Cartesian barrier as merely shift it "outward" a notch." (Haugeland, 2004, s. 258). Problemet er, at Gergen erstatter en internalisme, internt til individet, med en anden, nu internt til sproget der er socio-kulturelt, og dermed reelt set jo udelukker de faktuelle ting og konkrete begivenheder som kommunikation handler om, fra at være betydningsfulde *i sig selv*. De kan kun gøres begribelige indenfor rammerne af en allerede given – socialt indstiftet og sanktioneret – kommunikation. Konsekvensen af dette er, at man erstatter et fundament af subjektivisme (det Cartesianske subjekt) med en intersubjektivisme (et socialiseret subjekt), hvilket til forveksling ligner en erstatning af en Cartesianisme med anden, nu bare en *social Cartesianisme*.

For Haugeland, ophavsmanden til dette begreb, er løsningen "ludo'sk", vi må tilbage til start. Uden at kende eller referere til Tomasello, så påpeger han også, at vi må forstå

mennesket *qua* menneske, som i udgangspunktet relateret til en social og materiel verden der har status af at være betydningsfulde også *i sig selv*. Og som Haugeland hævder:

“That means that individual people, everyday social living (including talking), and the everyday world are first intelligible as a unity – that is, as an integrated whole. Only on the basis of that prior whole can those three respective moments be singled out for even relatively focused attention.”
(2004, s. 259)

Hvis vi derfor skal forstå psykologiske situationers karakter af være præget af aspekter af subjektivitet i form af særegne individuelle personer, af intersubjektivitet i form af sociale sammenhænge og af objektivitet i form af institutionelle og materielle faktuelle sammenhænge, så må vi forstå disse på baggrund af en relationalitet – det integrerede hele som Haugeland taler om – mellem de her tre aspekter (se også Jensen & Szulevicz artikelt til dette nummer). Det er desuden en relationalitet der skal forstås dynamisk, dvs. som transaktionel, og Haugelands begreb bør derfor retteligt forstås som et hele, der både i selve situationen og i relation til forudgående og fremtidige situationer, er i gang med at blive forstået som integreret.

Det samme udgangspunkt har Donald Davidson, hvis begreb om triangulering vil blive brugt som inspiration til at forstå den dynamiske karakter af denne bevægelse imod et muligt integrerende hele. Fokus vil her være på at forstå samspillet der gør sig gældende mellem delene i dannelsen af en helhed, og ikke så meget på hvad der indholdsmæssigt kan udgøre de enkelte dele⁴. Og det er vigtigt i denne sammenhæng at være opmærksom på, at dette integrerende hele ikke nødvendigvis er et harmonisk hele. En central tanke hos Davidson er nemlig, at muligheden for at tage fejl er en væsentlig del af den dynamik der gør sig gældende mellem de subjektive, intersubjektive og det objektive.

---

⁴ Jeg tænker her blandt andet på, at subjektivitet indholdsmæssigt kan kobles til et individs kropslighed, såvel som individet som person, intersubjektivitet til socio-kulturelle institutionelle sammenhænge men også til et nutidigt begreb som interkropslighed, og endeligt kan objektivitet knytte an til både naturlige og sociale sammenhænge og kendsgerninger, og forbindes – som allerede indikeret – med begreber som niche eller Umwelt.

Davidson: subjektiviteten, intersubjektiviteten og objektivitetens samhörighed

At lige præcis Davidson er relevant i denne sammenhæng skyldes i første omgang to ting. For det første betoner han, på samme måde som Tomasello, sprogindlæringen som et afgørende udgangspunkt, der over tid er med til at etablerer en persons selv- og omverdensforståelse (og omverden er her både den sociale og materielle) (Davidson, 1992, s. 120). For det andet vil han, som Haugeland, ud over en potentiel social cartesianisme ved at pege på en særlig eksternalistisk forståelse, der kombinerer en perceptuel og social tilgang til omverdenen (Davidson, 2001a).

Jeg vil i det følgende starte med to forudsætninger for Davidsons begreb om triangulering⁵, henholdsvis et holistisk og et eksternalistisk udgangspunkt, derefter præsentere selve begrebet og til sidst opsummere hvordan begrebet generelt kan kaste lys over en situeret psykologi (som en transaktionel relationisme). Triangulering er et begreb der dukker op i den sene Davidsons forfatterskab, dvs. fra midt 1980erne og fremad. Det er et resultat af, at en besvarelse af spørgsmålet "hvad vil det sige at forstå hinanden?" - som er et af de ledende spørgsmål i hele hans forfatterskab - ses som mere og mere komplekst. Komplexiteten som kulminerer i hans begreb om triangulering kan beskrives som startende i hans tidlige tænkning om radikal fortolkning, der er påvirket af Quines ide om radikal oversættelse. Udviklingen kan herefter ses som bevægelse væk fra en snæver udarbejdelse af en meningsteori og henimod en bredere ontologisk forståelse af, hvordan en gensidig forståelse kommer i stand (se Ramberg, 1989 og Malpas, 1992). Som en vej ind i Davidsons overvejelser, kan vi bruge Tomasellos forståelse som præsenteret ovenfor og spørge, hvad er implikationerne af at en person har tilegnet sig, kan bruge og forstå et sprog (og uden her at skelne mellem primær og anden-sprogs tilegnelse)?

Holisme

Den første af disse er en form for holisme. At begreber og overbevisninger (dvs. vores indstillinger og forståelser) ikke optræder individuelt, men som Davidson (1997, s. 124) siger, kommer i "pakker". Hvad der muliggør at vi kan identificere en overbevisning eller et begreb modsat andre begreber eller overbevisninger, er netop at de står i en relation til hinanden. Tag en situation, hvor man for eksempel ser en hund der jager en kat op i et træ. Ifølge Davidson vil det ikke give mening at sige, at jeg har et begreb om et træ, som jeg så forbinder en række andre begreber med, nemlig en kat,

en hund, det at jage osv. For at kende bare ét af de her begreber og have en overbevisning, må jeg kende en række andre begreber (og overbevisninger), og samtidigt vide hvordan disse er forbundne og forskellige fra hinanden. Jeg må vide, at det jeg ser i den pågældende situation, ikke er noget jeg ser på en skærm eller drømmer. Jeg må også vide at hunde og katte er dyr der har ben, modsat træer der ikke har ben, men blade der falder af i løbet af efteråret. Jeg må også vide at man kan kravle op i træer, og falde ned og slå sig. Som Davidson (1982, s. 98) hævder:

“There is no fixed list of things someone with the concept of tree must believe, but without many general beliefs, there would be no reason to identify a belief as a belief about a tree, much less an oak tree.”

En konsekvens er, at præcist som man ikke kan have én overbevisning uden en masse andre, så findes der ikke overbevisninger uden intentioner og følelser⁶ (man ønsker at få fat i æblet på træet, og bevæger sig derfor derhen for at kravle op) og omvendt heller ikke nogen intentioner (om at få fat på æblet) uden overbevisninger og følelser (Davidson, 1997, s. 126). Davidsons begreb om holisme kan tolkes som en naturlig konsekvens af overgangen til en triadisk relation hos Tomasello. Det barnet lærer er, ikke bare at genkende forskelle mellem ting, men også at der er forskellige overbevisninger forbundet med forskellige ting (en bold kan trilles, det kan noget mad ikke), samt at man kan udtrykke intentioner (som intentionel agent) og at det er ok at udtrykke følelser, både hvis intentionerne opfyldes eller ej. Barnet lærer dermed også om korrektheden af disse overbevisninger, intentioner, følelser osv., gennem bekræftelse eller korrigerende af identifikation og efterfølgende handlinger på baggrund af disse i forskellige situationer. Desuden lærer barnet gradvist i løbet af sprogindlæringen at udtrykke overbevisninger og intentioner gennem propositioner, og hvordan disse kan forbindes gennem begrundelser og dermed etablere en inferentialitet mellem overbevisninger, intentioner osv., og deres udtryk. For eksempel kan ytringen, “jeg er sulten”, både være en konstatering, og et berettiget ønske om at få stillet sulten. Hvis svaret på spørgsmålet “hvad vil du have?” så er “chips”, kan der ske en korrigerende i form af “du skal ikke have chips, vi skal snart have aftensmad”. Gennem socialisering og sprogindlæring lærer man derfor gradvist både at forstå, begrunde og udtrykke forskellige sammenhænge mellem overbevisninger, intentioner, følelser osv.

---

⁶ Jeg skelner ikke her mellem følelser og emotioner, men forstår dem samlet under følelser.

“We act intentionally for reasons, and our reasons always include both values and beliefs.” (Davidson 1997, s. 125). To yderligere pointer omkring holisme er vigtige her.

For det første, for at kunne identificere overbevisninger, intentioner, følelser osv, og udtrykke disse propositionelt, skal man have begreber. Ifølge Davidson er dette en af forskellene mellem dyr og mennesker, at mennesker former domme på en særlig måde, fordi de har begreber, hvilket dyr ikke har. Dyr kan selvfølgelig skelne mellem ting og andre dyr i omgivelserne, men dette er ikke ensbetydende med at deres skelneevne er begrebslig. For at have et begreb giver kun mening hvis man har en ide om “... *misapplying* the concept...” (Davidson, 1997, s. 124), som at slutte fra at være sulten til at man er berettiget til få en skål chips som i eksemplet ovenfor. At have begreber og kunne udtrykke dem, åbner et rum for fejltagelser der ikke findes hos dyr. En hund kan nok skelne en kat fra en mus, men ikke forstå katten som en kat eller musen som mus, og derigennem forstå sig selv som forvekslende en mus og en rotte. Hunden har ikke en forståelse for, hvad der følger af at en kat er en kat, altså de relationer begrebet om en kat har til andre begreber, værdier, overbevisninger, men i modsætning til yderligere begreber, værdier osv. På samme måde som vi gennem socialisering og sprogindlæring danner den baggrund på hvilken vi forstår forskellige situationer, så er det selvsamme baggrund der gør, at vi har en mulighed for at forstå når begreber bruges forkert, intentioner misforstås, og følelser kan være malplaceret. For Davidson er dette vigtigt, fordi det er her en grundlæggende objektivitet viser sig internt til de forskellige situationer hvori fejltagelser sker. Her ligger desuden en normativ forpligtelse til at korrigere den pågældende fejl, ved at acceptere at autoriteten ligger hos det vi tager fejl om (det *i sig selv* som vi berørte med Haugeland ovenfor)⁷. For det andet, når overbevisninger, begreber, værdier osv. kommer i ”pakker” så tenderer de til at støtte og give hinanden indhold:

“As a result, unless one’s beliefs are roughly consistent with each other, there is no identifying the contents of beliefs. A degree of rationality or

---

⁷ Formuleret på en anden måde kan man sige, at den intentionalitet der gør sig gældende her introducerer en forskel mellem hvad der menes og så hvad der faktisk sker (se Christensen 2014, s. 61). Et barn bliver korrigeret af andre sprogbrugere når det siger noget forkert, og lærer hermed objektive og sociale kriterier for at udtrykke noget om noget. Det samme gør sig gældende i forhold til den kropslige og materielle relation til omverden, man kravler kun ind i et bordben én gang, ligesom man lærer at sætte sin fod ned når cyklen stopper med at køre for ikke at vælte. Her er der også tale om objektive kriterier men mere af en naturlig karakter. Pointen er, at tillæringen af begge sker samtidigt.

consistency is therefore a condition for having beliefs.” (Davidson, 1997, s. 124)

Pointen er ikke, at alle personer dermed er perfekte rationelle væsner. Man kan sagtens være forpligtet på to inkompatible overbevisninger (som at ville have chips selvom der er aftensmad lige om lidt) - og det er meget ofte tilfældet - det inkonsistente består mere i, at hævde at man så er berettiget til begge dele. Og selv en sådan inkonsistens er kun mulig på baggrund af en grundlæggende “...space of reasons; inconsistencies are perturbations of rationality, not mere absence of rationality.” (Davidson, 1997, s. 125) Den samme pointe gør sig gældende, iflg. Davidson, i forhold til hvordan vi forstår andre, nemlig som udtrykkende en vis konsistens mellem deres følelser, overbevisninger og værdier i forhold til det de siger og gør. Dette kan, på mange måder, sammenlignes med forskellige roller eller positioner, beskrevet i mikrosociologier (som hos Goffman eller Harré), som personer indtager, og som er forbundet med forskellige former for konsistens i vores forståelse af dem. Således vil vi ofte forbinde en børnehavepædagog med relationer til børn der er karakteriseret ved tålmodighed, åbenhed og omsorg, og næppe med en konkurrencementalitet som man bedre kan forbinde med rollen som en professionel fodboldtræner.

Davidson forbinder dette med hvad han kalder *the principle of charity*, at vi i vores interaktioner med andre personer forsøger at forstå disse i en kohærent forstand, dvs. “...discover a degree of logical consistency in the thought of the speaker.” (Davidson, 1991, s. 211). Ligesom det er umuligt at have en overbevisning uden en række andre, så er det en betingelse for vores forståelse af hinanden at vi tillægger en sammenhæng af for det meste sande begreber og overbevisninger til hinanden. Igen, dette kan forstås som en naturlig konsekvens af den menneskelige udvikling som beskrevet ovenfor af Tomasello. Her i betydningen, at godt nok er der ikke to personer der er ens, men den sociokulturelle kontekst der danner baggrund for børns opvækst, giver en grænse for forskelligheden i denne implicitte baggrund vi tilskriver hinanden. I det mindste internt til forskellige kulturer. Dog ligger der hos Davidson også den pointe, at dette ikke skal forstås som at alle (indenfor en kultur eller familie) deler det samme perspektiv på verden, eller er fundamentalt enige i udgangspunktet. Snarere er betydningen, at forståelsen af hinanden er noget vi er på vej til, det er noget vi bevæger os hen imod, og *the principle of charity* er en betingelse for det. Som en af Davidsons elever hævder om princippet, det “...provides an initial specification of beliefs that is intended to enable the interpretive process rather than complete it.” (Malpas, 2011, s. 262).

Dette gør sig også gældende for et relateret princip, nemlig *the principle of correspondence*, som "...prompts the interpreter to take the speaker to be responding to the same features of the world that he (the interpreter) would be responding to under similar circumstances." (Davidson 1991, s. 211). Vi nærmer os her den anden forudsætning, for disse træk (features) ved verden er *eksterne*, og er noget som forbinder de to talende i deres relation til hinanden.

Eksternalisme

Som beskrevet andet steds i dette nummer (Birk, Mathiesen, Kierkegaard og Allesøe, dette nummer) så kan eksternalisme generelt beskrives som det, at vores overbevisninger, værdier osv., alt det vi udtrykker gennem vores begrebslighed, er betinget af de materielle og sociale kontekstuelle sammenhænge vi er indlejret i. For Davidson er eksternalisme "...a view that makes the connection between thought and world intrinsic rather than extrinsic – a connection not inferred, constructed, or discovered, but rather there from the start." (Davidson 2001a, s. 2) Dette er meget lig Haugeland og Tomasellos respektive pointer, at vi bør se relationer til omverdenen som meningsfulde i kraft af en intern forbindelse til den situation eller kontekst hvori disse relationer dannes. Og det er denne interne forbindelse, der er en betingelse for at man i det hele taget kan tale om relationer (til sig selv, til andre og til omgivelserne) som separate. For Davidson (eg. 1990; 2001a) er der dog en særlig sammenhæng mellem en perceptuel og en social eksternalisme der gør sig gældende.

I Davidson (2001a, s. 2) præsenterer han sit eget syn nærmere ved at påpege udfordringer ved disse to:

"...*social externalism*, which maintains that the contents of our thoughts depend, in one way or another, on interaction with other thinkers; and *perceptual externalism*, which holds that there is a necessary connection between the contents of certain thoughts and the features of the world that make them true."

For Davidson er problemet ved begge, at de ikke meningsfuldt *hver for sig* kan gøre rede for objektiviteten af vores overbevisninger. Den perceptuelle fordi den tror personens (subjektet) perception er uafhængig af sociale betingelser, og den sociale fordi den tror at det intersubjektive i sig selv er nok til at etablere en objektivitet uafhængigt af den virkelighed som det intersubjektive er indfældet i og retter sig imod. Lad os tage begge hver for sig.

Ifølge den sociale eksternalisme som Davidson diskuterer, afhænger korrektheden af en sætning af muligheden for, at andre talere vil ytre samme sætning i en lignende

situation (eg. taler 1: der er en kat; taler 2 der står lige ved siden af taler 1: ja, det er en kat). Korrektheden eller objektiviteten er defineret ved intersubjektiviteten eller ved *det* de to talere deler, oplever eller erfarer i den pågældende situation. Ofte forstås dette som en form for konformitet, som "...correctness is defined as going with the crowd." (Davidson, 2001a, s. 3)⁸

Men er det at to eller flere personer gør eller ytrer noget nær den samme ting nok til at man kan hævde en objektivitet, en korrekthed eller ukorrekthed af deres tilsvarende sætninger eller handlinger? Ikke ifølge Davidson, fordi bare det at følge socialt etablerede normer eller standarder for korrekt adfærd, inklusiv sproglig adfærd, ikke *i eller ved sig selv kan* etablere en korrekthed eller ukorrekthed ved det sagte eller gjort. Dette ligner Haugelands begreb om social Cartesianisme, hvor selv tilfælde med "...divergence, even when combined with sanctions to encourage conformity, does not introduce the sort of norm needed to explain meaning or conceptualization." (Davidson, 2001a, s. 4), og dermed objektiviteten af vores 'mindedness'. Med andre ord, så er den sociale kontekst nødvendig men ikke tilstrækkelig til at forstå objektiviteten. Den er kun nødvendig, fordi det er gennem engagement og forpligtelse på andre, gennem socialisering og dialog, at muligheden for forskelle i at forstå den samme ting kan vise sig. Så selvom de sociale betingelser ikke i sig selv er nok til at forstå objektivitet, eller muligheden for at tage fejl, så frembringer de et "...space for something that can be called error: room for error is created by cases in which one individual deviates from a course of action when the crowd does not." (Davidson, 2001a, s. 5). Her kommer den perceptuelle eksternalisme ind.

Den perceptuelle eksternalisme kan ses som det supplerende element der mangler i den social eksternalistiske fremstilling, nemlig hvordan indhold knyttes til begrebslighed og dermed, hvordan der etableres en objektiv relation til omverdenen. Davidson diskuterer dette på baggrund af, hvordan perceptuelle overbevisninger etableres kausalt til verden.

I diskussionen af den perceptuelle eksternalisme, argumenterer Davidson imod forsimplede empiristiske positioner der konstruerer vores relation til omverdenen som bestående af epistemiske mellemlid, som sansedata eller -indtryk. Pointen er ikke at vurdere om disse ting eksisterer eller ej, men hvorvidt de kan være grundlæggende i

---

⁸ Tænk dette bredt, som tilfælde hvor både magt relationer kan gøre sig gældende, at man 'konformerer' med det synspunkt der er bedst for en selv (af fx fordelagtige eller frygtmæssige årsager), som at man ikke gider argumentere mere og accepterer modpartens 'ævl og kævl' og eksempler på at 'hyle som de ulve man er iblandt', som tilpasning til indgrupper modsat udegrupper i Tajfels forstand.

forholdt til vores relation til omverdenen. Hvis de betragtes som sådan, så kan det hurtigt, iflg. Davidson, resultere i en form for subjektivisme (i betydningen solipsisme) fordi man aldrig kan vide noget om det der foranlediger de her epistemiske mellemlid, da det kun er mellemlid man har adgang til⁹. Argumentet ovenfor imod epistemiske mellemlid betyder, at min perception af at se et rødt æble på et træ, i stedet må bestå i en slags kausal relation mellem mig og de omgivelser hvori træet og æblet er placeret. I Davidsons forståelse vil det at jeg rækker ud efter eller peger på æblet, således være en reaktion på min perceptuelle stimulus af æblet. Så træet med æblet giver en mulighed for at jeg kan gøre noget, f.eks. spise eller kaste med æblet. I begge tilfælde, om jeg vil spise eller kaste med det pågældende æble, så må indholdet af disse overbevisninger eller intentioner på en eller anden måde være bestemt – i en god eksternalistisk forstand - af det der direkte eller reelt set foranlediger dem. Det vil ikke give mening at sige, at jeg former den pågældende overbevisning om at jeg kan spise det pågældende æble, eller former intentionen om at kaste med det, hvis ikke jeg er perceptuelt overbevist om, at det pågældende æble faktisk reelt set er der.

Men at hævde, at omverdenen på en eller anden måde kausalt betinger vores overbevisninger giver to udfordringer. For det første, hvad er den afgørende faktor i årsagskæden? Hvis vi antager en gængs forståelse af hvordan årsags-virkning sammenhænge etableres, vil vi pege på den umiddelbare årsag – dvs. æblet i eksemplet ovenfor. Men for Davidson er dette ikke særligt hjælpsomt i forhold til at forstå, hvad på skalaen mellem den distale og proksimale stimuli vi refererer til. Er det energi eller lys der reflekteres fra objektet eller stimuleringen af nervespidserne, eller en hel tredje ting vi mener, når vi siger den umiddelbare årsag. Med andre ord, indholdet i vores perceptuelle overbevisning er faktisk mere ubestemt end man umiddelbart vil mene, fordi den kausale relation, i sig selv, ikke kan give mening til hvilke specifikke objekter eller træk ved verden der faktisk bidrager med det pågældende indhold. For det andet, hvis vi ikke på denne måde kan være sikre på hvad den faktiske årsag til vores overbevisninger er, hvordan kan vi så vide, at vi ikke begår en fejltagelse? I stedet:

---

⁹ Konklusionen på Davidsons argument ligner meget konklusionen på Gibson's argument for en direkte perception (Gibson, 1986). Gibson siger, for eksempel, at perceptionen ikke består af stimuli som adskilte enheder (discrete inputs), men som en stimulering, dvs. mere som en form for helhedsmæssig stimulering af sanserne (1986, s. 57-58) Uden at kunne argumentere i dybden her, så vil jeg mene at Davidsons argument kunne blive styrket ved at blive koblet til Gibsons overvejelser omkring den økologiske psykologi og i forlængelse heraf også begreber som 4E kognition som bliver berørt andetsteds i dette nummer.

“What must be added in order to give an account of error is something that can count as recognition or awareness, on the part of those who share reactions, of each other’s reactions.” (Davidson, 2001a, s. 5).

For Davidson er det delte reaktioner som disse:

“...between two people in the presence of stimuli from a shared world contain the kernel of ostensive learning, and it is only in the context of such interactions that we come to grasp the propositional contents of beliefs, desires, intentions, and speech.” (Davidson, 1998, s. 86).

Så det der gør, at vi kan være sikre på vores perceptioner er, at andre folk interagerer med den samme omverden, således at folk klassificerer og reagerer mere eller mindre ens.

“Without this sharing of reactions to common stimuli, thought and speech would have no particular content – that is, no content at all. It takes two points of view to give a location to the cause of thought, and thus to define its content” (Davidson, 1991, s. 212-213)

Med andre ord, knytter der sig en normativ forståelse af det vi oplever perceptuelt gennem det interaktionelle fælleskab vi har på fælles stimuli, fordi ellers ville vi “...have no reason to claim that others were responding to the same objects and events (i.e. causes) that we are.” (Davidson, 1990, s. 202) Når jeg spørger, om du vil tage æblet til mig, og jeg peger på det, så er dette ikke en kausal relation kun, men også udtryk for en fælles opmærksomhed på omgivelserne, der manifesterer sig normativt. Jeg forstår, for eksempel, at bruge begrebet æble korrekt om det jeg ser i min omverden, men også at jeg kan bede dig om at tage det, og at du forstår hvad jeg hentyder til. Der er desuden et rum for fejltagelse, for eksempel, at jeg ikke må få æblet og det derfor ville være forkert at tage det, eller at du tror det er et andet æble jeg peger på.

Så den perceptuelle og den sociale eksternalisme supplerer hinanden. Det er igennem interaktionen med andre, at det perceptuelle indhold i vores omverdensforståelse sikres, og det er i kraft af den perceptuelle eksternalisme, at de sociale interaktioner bliver andet end et udtryk for norm-relateret konformitet. Davidson fanger dette på en næsten poetisk måde, når han hævder at *the possibility of thought comes with company*, nemlig af både mennesker og den verden der omgiver dem. Dette tilsidesætter desuden ikke det subjektive, men ser det i sammenhæng med det objektive og det intersubjektive. Som Davidson udtrykker det:

” Our thoughts are 'inner' and 'subjective' in that we know what they are in a way no one else can. But though possession of a thought is necessarily individual, its content, is not. The thoughts we form and entertain are located conceptually in the world we inhabit, and know we inhabit, with others. Even our thoughts about our own mental states occupy the same conceptual space and are located on the same public map.” (1991, s. 218)

Så det subjektive, det intersubjektive og det objektive hører sammen, uden at blive reduceret til hinanden (Davidson, 2001a, s. 13). De står i en dynamisk relation til hinanden, men en relation der ikke nødvendigvis er udtryk for et harmonisk hele. Det er denne form for relation, Davidson forstår som triangulering.

Trianguleringen

Trianguleringen indeholder altså “...a minimum of three elements: two creatures and a world of objects, properties and events the creatures can discriminate in perception” (Davidson, 2001a, s. 5). Og dette skal forstås som en dynamisk transaktion, hvorved der er foranderlige og skiftende relationer mellem individer og den verden der omgiver dem. En række generelle pointer kan tages med herfra. For det første, er de personer¹⁰ (creatures i citatet) der interagerer gennem en triangulær proces, positioneret de steder hvor relationerne mødes:

“It is the result of a threefold interaction, an interaction which is twofold from the point of view of each of the two agents: each is interacting simultaneously with the world and the other agent...each creature learns to correlate the reactions of other creatures with changes or objects in the world to which it reacts.” (Davidson 1997, 128)

Muligheden for fejltagelse her er så “...the occasional failure of the expectation; the reactions do not correlate” (Davidson, 1997, s. 129). Forskellen mellem at have en overbevisning, en tanke eller intention og hvad der så reelt set gør sig gældende bliver manifest her, og dermed også et muligt rum for at korrigere en eventuel fejltagelse. I processen med at korrelere, som der henvises til i citatet, er der også en yderligere relation der gør sig gældende, nemlig de enkelte personers relation til sig selv. Så relationen til omverdenen og til den anden, indeholder også en personliggjort relation:

---

¹⁰ Der vil være andre relationer der kunne diskuteres her, nemlig grupper overfor grupper, og grupper overfor individer. Dette vil åbne op for at koble trianguleringen til begreber som kollektiv intentionnalitét og social ontologi. Dette vil ikke blive berørt her.

“But what individuates that state at the same time makes it accessible to others, for the state is individuated by causal interplay among three elements: the thinker, others with whom he communicates, and an objective they know they share” (Davidson, 1990, s. 204).

Jeg ved hvem du er, ikke ved at forstå dig som isoleret fra alt andet, men gennem de relationer du har med omverdenen og mig. Trianguleringen består derfor, ontologisk set, af samspillet mellem tre elementer: det subjektive, intersubjektiviteten og det objektive, eller det personlige, det sociale og den verden som disse er indfældet i.

For det andet, og som en naturlig konsekvens af hans holisme, argumenterer Davidson imod at reducere de her tre elementer til hinanden. Når overbevisninger er konstitueret af relationer til hinanden, så kan ingen af dem reduceres til hinanden uden at de dermed mister deres partikularitet. Det samme gør sig gældende med de tre former for viden der er knyttet til trianguleringen: viden om mig selv, viden om verden og viden om andre personer. For Davidson er denne gensidige relation særlig stærk, fordi uden bare en af dem, ville de andre former for viden ikke kunne være det, de hævder at være om. Davidson (1991, s. 220) bruger en trefods skammel som billede på denne gensidige afhængighed, fordi alle tre ben skal være der for at skamlen kan stå. Han hævder desuden at “...all three varieties of knowledge are concerned with aspects of the same reality; where they differ is in the mode of access to reality.” (Davidson, 1991, s. 205) Som vi så ovenfor med Tomasello, så er det en del af børns udvikling at de danner en forståelse og viden om alle tre sfærer samtidigt. Så for at have en viden om en af de her sfærer, så må man have en viden fra de andre sfærer også;

“...since the basic triangle is a condition of thought, but none [of the three kinds of knowledge] is conceptually or temporally prior to the others.” (Davidson, 1998, s. 87)

Her er der selvfølgelig forskel på et barn involveret i en begyndende sprogindlæring og så en kompetent sprogbruger. For barnet er der en socio-kulturel overlevering der er begrebslig og temporalt før, ellers ville der ikke være noget indhold i en given socialisering og kognitiv udvikling. Men begge er stadig præget af en relation mellem de tre elementer som et forbundet hele. Med Davidsons ord:

“Without this sharing of reactions to common stimuli, thought and speech would have no particular content – that is, no content at all. It takes two points of view to give a location to the cause of thought, and thus to define its content” (Davidson, 1991, s. 212-213)

Desuden ville det være umuligt at skelne mellem, hvad jeg er overbevist om, og hvad der reelt set er tilfældet, hvis ikke jeg triangulerede med en anden person. For at korrelere vores responser, så må jeg kunne skelne din respons fra min, og specifikt når jeg forsøger at forstå om vores responser er rettet imod den samme ting eller begivenhed i vores delte omverden. Så min såvel som din respons er individuering gennem de handlinger, ord eller gestikker vi bruger. Vores tænkning er, som Davidson (1991, s. 218) hævder, subjektiv "...in that we know what they are in a way no one else can. But though possession of a thought is necessarily individual, its content is not." Det subjektive er derfor ikke det samme som det vilkårlige, for selvom mine tanker alle er mine, så er de samtidigt begrebsligt formet i en social nexus med andre personer der interagerer med omverdenen, hvilket er med til at give indhold til disse tanker og dermed etablerer korrektheden af dem:

"Intersubjectivity is the root of objectivity, not because what people agree on is necessarily true, but because intersubjectivity depends on interaction with the world." (Davidson, 1998, s. 91)

Så for Davidson kan de tre slags viden ikke reduceres til hinanden. I stedet er pointen, at for at forstå en af de pågældende vidensmodi, i dens partikularitet, så må vi samtidig forstå, hvordan den er relateret til og afhængig af de andre modi.

Konsekvenser

Davidsons forståelse af triangulering har en række konsekvenser for en forståelse af en situeret psykologi. For det første, så er den umiddelbare konsekvens, at psykologiske fænomener og begivenheder har en basis i former for triangularitet. Og for at forstå eller studere sådanne fænomener, i deres kontekstuelle eller situerede karakter, må man forsøge at forstå, hvordan de her triangulære aspekter dynamisk er i og på spil. Psykologiske fænomener er spændt ud imellem og præget af personlige, materielle og sociale betingelser eller forudsætninger, som i udgangspunktet er samhørende, men på forskellig vis og i forskellige situationer. Artiklerne i dette nummer vidner alle om en øget opmærksomhed på de her aspekters afgørende betydning for at forstå psykologien, og specielt dens situerede karakter.

For det andet, så kan Davidsons forståelse bruges til at pege på begrænsningerne i psykologiske forståelser der kun fokuserer på eller anerkender dele af leddene i trianguleringen, eller reducerer kompleksiteten i de psykologiske fænomener til kun et af leddene. Dette kunne for eksempel være en kritisk psykologi, hvor 'jeget' eller en første persons tilgang er dominerende i udgangspunktet, modsat en mere eksperimentel psykologi der har en mere objektiverende tredjepersons tilgang, og en

intersubjektivt præget social psykologi som Jean Laves', vi startede ud med¹¹. Pointen her er ikke at hævde, at man ikke kan studere eller forske i en af delene i den triangulære ontologi, som forskellige forskningsparadigmer gør. Men det kræver at man anerkender, for det første, at viden om de andre dele i trianglen ikke kun forudsættes men ofte også er nødvendige for at forstå et specifikt studie. For det andet betyder det, at den ikke-reducerbare karakter af de forskellige dele af trianguleringen bør accepteres. Dette vil for eksempel betyde, at forskningsmæssige tilgange der lægger vægt på at separere kendsgerninger og værdier, og derigennem forsøger at sikre sandheden af deres resultater ved at slette (inter-) subjektive træk, og det stik modsatte, nemlig tilgange der hævder at den videnskabelige praksis i overvejende grad konstruerer sandheden af resultaterne, i begge tilfælde risikerer at miste forståelsen for den epistemologiske betydning af det man udelukker fra at have videnskabelig relevans. Med andre ord, lægger Davidsons forståelse op til at undersøge og forstå psykologiske fænomener interdisciplinært.

For det tredje og sidste så peger disse overvejelser hen i retning mod at forstå psykologiske fænomener, inklusiv det patologiske, gennem en transaktionel relationisme. Det er gennem personers inter- og transaktioner med hinanden og den omverden de er del af, at der skabes identificerbare relationer der gør at det subjektive, det intersubjektive og det objektive bliver individualiseret og konkretiseret. Det er ikke nødvendigvis harmoniske og symmetriske inter- og transaktioner samt relationer der så etableres. I ekspliciteringen af trianguleringen er der plads til, at både misforståelser og fejltagelser kan forstås som meningsfulde. De kan nemlig forstås som interaktioner i forskellige situationer, hvor forholdet mellem det der menes, og hvad der faktisk er på færde, som Davidson udtrykker det, ikke kan eller vil anerkendes. Måske kan trianguleringen også være med til at give en forståelse for det patologiske i visse tilfælde. Tomasello har for eksempel peget på, at infantil autisme viser sig i overgangen til en triangulær relation, ved at barnet ikke kan sætte sig i den andens sted. En triangulær tilgang vil så implicere, at der vil være et komplekst forhold mellem det objektive og det intersubjektive, de fysiologiske, miljømæssige og de sociale betingelser, i forståelsen af den individuelle og konkrete autisme der gør sig gældende. Generelt vil det betyde, at en situeret psykologi må besinde sig på at skulle beskæftige sig med alle de triangulære aspekter ved psykopatologiske fænomener i en given situation (se Brinkmanns artikel i dette nummer).

---

¹¹ Det kunne også være fænomenologi om det subjektive, kultur- og socialpsykologi om det intersubjektive, og materialitetsstudier om det objektive.

Konklusion

Denne artikel har været rundt om meget i et forsøg på at sige noget om situeret psykologi, og det at psykologiske processer er situerede. Overordnet er der beskrevet en udvikling af psykologien, der har bevæget sig fra Harré og Secords kritik af de meget positivistiske forståelser til et fokus på betydningsdannelse som et ikke-reducerbart psykologisk fænomen. Denne betydningsdannelse er så forsøgt beskrevet udviklingspsykologisk vha. Tomasello, og det blev indikeret af en triangulering af relationer mellem personer og den omverden de befinder sig i, allerede havde en afgørende betydning her. Der blev argumenteret imod at forstå denne betydningsdannelse i en for konstruktivistisk forstand, da det umiddelbart kunne føre til en art af social cartesianisme, der vil have svært ved at forstå betydningen af at tage fejl, og dermed at der er forskel på det man mener, siger og gør, og hvad der så reelt er tilfældet. I stedet blev det påpeget, at denne betydningsdannelse bør forstås som en dynamisk relation mellem det subjektive, det intersubjektive og det objektive. Dette blev forsøgt beskrevet mere indgående vha. Donald Davidsons forståelse af triangulering som et vilkår for betydningsdannelse, og til sidst blev et par konsekvenser af dette fremhævet for forståelsen af en situeret psykologi.

Referencer:

- Christensen, B. A. (2023). Lifespan Development seen through Niche Construction Theory. *Integrative Psychological & Behavioral Science*, 57(4), 1158 - 1171. <https://doi.org/10.1007/s12124-023-09806-8>
- Christensen, B. A. (2023a). A Psychology of the Ordinary: A First Theoretical Sketch. I J. Valsiner (red.), *Farewell to Variables* (s. 21-43). Information Age Publishing.
- Davidson, D. (1982). Rational Animals. I *Subjective, Intersubjective, Objective*. (1. udg., s. 95-105). Oxford University Press.
- Davidson, D. (1990). Epistemology Externalised. I *Subjective, Intersubjective, Objective*. (1. udg., s. 193-204). Oxford University Press.
- Davidson, D. (1991). Three Varieties of Knowledge. I *Subjective, Intersubjective, Objective*. (1. udg., s. 205-220). Oxford University Press.
- Davidson, D. (1992). The Second Person. I *Subjective, Intersubjective, Objective*. (1. udg., s. 107-121). Oxford University Press.
- Davidson, D. (1997). The Emergence of Thought. I *Subjective, Intersubjective, Objective*. (1. udg., s. 123-134). Oxford University Press.
- Davidson, D. (1998). The Irreducibility of the Concept of the Self. I *Subjective, Intersubjective, Objective*. (1. udg., s. 85-91). Oxford University Press.
- Davidson, D. (2001). *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford University Press.
- Davidson, D. (2001a). Externalism. I *Interpreting Davidson*. (1. udg. S. 1-16) Stanford, CSLI-Publications.
- Gergen, K. (1994). *Realities and Relationships: Soundings in Social Constructionism*. Harvard University Press.
- Gibson, J. J. (1986) *The Ecological Approach to Visual Perception*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Hacker, P. M. S. & Bennett, M.R. (2003). *Philosophical Foundations of Neuroscience*. Wiley-Blackwell.
- Harré, R., & Secord, P. F. (1972). *The explanation of social behaviour*. Rowman & Littlefield.
- Haugeland, J. (2004). Social Cartesianism. I *The Externalist Challenge*. (1. udg. S. 213-225). De Gruyter.
- Heft, H. (2001). *Ecological Psychology in Context*. Routledge.
- Lave, J. (1988). *Cognition in practice: Mind, mathematics and culture in everyday life*. Cambridge University Press.
- Malpas, J. (1992). *Donald Davidson and the Mirror of Meaning*. Cambridge University Press.
- Malpas, J. (ed.)(2011). *Dialogues with Davidson*. MIT Press.

Ramberg, B. (1989). *Donald Davidson's Philosophy of Language*. Basil Blackwell.

Strawson, P. (1959). 1959, *Individuals*. Methuen.

Tomasello, M. (2009). *The cultural origins of human cognition*. Harvard University Press.

Tomasello, M. (2021). *Becoming Human*. Harvard University Press.

von Uexküll, J. (1957). A Stroll Through the Worlds of Animals and Men: A Picture Book of Invisible Worlds. In *Instinctive Behavior: The Development of a Modern Concept*, (s. 5-80) (Claire H. Schiller, overs.). International Universities Press. (Originalt værk udgivet 1934).